

Балцкі элемэнт пры паўстаньні сучаснага беларускага народу*

Сымон Брага

У працы Н.П. Вакара: *The Name «White Russia»*, надрукаванай у часапісе *«The American Slavic and East European Review»* (October, 1949, Volume VII), а пазней пашыранай і асобным адбіткам, працы напісанай зь немалым лінгвістычным дыяпазонам (выясняючы паходжанье назову «Беларусь» Вакар паддаўся аж да турэцкай ды кітайскай моваў), праяўляеца поўная ігноранцыя аўтара для значэння іншых, не лінгвістычных дзеянікаў у гісторыі беларускага народа.

Выстувае гэта перадусім там, дзе аўтар цалком нэгне ведамы ўжо шматлікі факт важнай ролі, якую сыграў у гісторыі і ў справе сфармаванья сучаснага беларускага народа т.зв. балцкі элемэнт. Для аўтара такія пагляды выдаюцца толькі «дылетаницка лінгвістычнымі выводамі».

Таму, што справа значаныя і вагі балцкага элемэнту для паўстаньня сучаснага тыпу беларуса, для зразуменія шматлікіх фактаў з нашай гісторыі і для ўсведамленія ўсёй сутнасьці нашага гістарычнага мінулага наагул вельмі важная, неабходна тут коратка зрэфэрываць сучасны науковы пагляд на гэтае цікавае пытаньне. Пры

* Упершыню надрукавана асобнай брашуркай у 1950 г. (выданыне суполкі «Ўскалось», 1950, 15 с.).

гэтым сама сабой выясняеца, зявішчы якой на-
вукова-гістарычнай вагі Вакар збывае фразаю
«дылетанцка лінгвістычных вывадаў».

***

Паводле бальшыні сучасных дасьледчыкаў,
т.зв. славянскія народы на мясцы цяперашняга
свайго рассяялення разышліся некалі ў дагістарычную яшчэ пару з Палеска—Валынскага абшара,
гэтай гіпотэтычнай «прададзімы» славянаў.
Адбылося гэта, безумоўна, ужо даволі даўно, не
пазней як у часе вялікай вандроўкі народаў Эўропы,
г.зн. каля паўтары тысячы гадоў таму. Вось
тады прыблізна і стуль пашырыліся на поўнач і
на паўночны ды паўдзённы ўсход і тыя славянскія
плямёны, з якіх пазней склаліся сучасныя
беларускі, расейскі і украінскі народы.

Ды пры сваёй экспансіі ў гэтых кірунках плямёны гэтыя некалі (чаго многія, асабліва лінгвісты,
ня ўлічаюць) не знайшлі там пустое, незаселеное
месца. Зусім наадварот — гэтыя ўсе абшары на
поўначы, усходзе і паўдзённым усходзе былі ўжо
даўно болей ці меней густа заселеныя іншымі, не-
славянскімі народамі.

Якімі-б спосабамі пашырэнне славянскіх
плямёнаў у гэтих кірунках не ішло-б — ці мірнай
калёнізацыяй, ці ваеннымі падбоямі — справа
сяньяня таксама ясная і бясспорная, што на гэтых
новазадыбваних для славянскага элемэнту прасторах
аставаліся ў большай ці меншай колькасці
далей жыць побач і тыя народы, каторыя перад
гэтым былі там адзінамі і вылуччымі гаспадарамі.

Аўтохтоны гэтих зямель паступова мяшаліся і
стапліваліся з новапаявіўшымся славянскім элемэнтам.
З гэтага біолёгічнага стопу аўтохтонных жыхароў (т.зв.
субстрату) з новапрыбылымі і сфармавал-

іся сяньняшнія народы беларускі, украінскі і расейскі. Таму і зусім нармальнае зъявішча, што антрополёгічна, этнографічна і культурна кожны з гэтых народаў носіць на сабе не толькі свае славянскія прыметы, але і кляймо таго «субстрату», са стопу зь якім ён паўстаў. У залежнасці ад колькасных суадносінаў паміж гэтымі дэльвіума элемэнтамі цяпер народы гэтых антрополёгічна набліжаюцца больш або меней ці да сваіх славянскіх прашчураў, ці да прашчураў увабранага ў сябе субстрату.

Калі цяпер з'вернем сваю ўвагу на тое, хто і якія народы сталі «субстратамі» для трох сучасных усходніх славянскіх народаў, дык выясняецца, што тыя славянскія плямёны, зь якіх пазней паўстаў народ расейскі, свай экспансіяй ахапіў на поўначы прасторы, заселеныя зылітнаю масаю плямёнаў сям'і фінскай, а на паўдзённым усходзе — татарска-мангольскай. Перадусім абрусела вялікая колькасць фінскіх (у Рәсей папулярна званых *чудзкіх*) плямёнаў: карэлы, зыране, пермякі, вогулы, мардва, воцякі, чэрэмісы, чувашы і многія іншыя. Аб некаторых з іх ды аб месцы іх адвечнага жыхарства гавора нам ужо і Нестар у сваім летапісе: «А по рэцэ Оцэ, где втечет в Волгу, язык свой Мурома, і Чэрэмісы свой язык, и Мордва свой язык».

Валадзімер Даль, аўтар найбольшага расейскага слоўніка, які ў палаўіне мінулага стагодзьдзя зъезьдзіў уздоўж і поперак усю Рәсей, так кажа ў вадной з сваіх працаў з 1852 г.:

болей палаўіны Рәсей, або ейных падданых носіць на сабе яшчэ азнакі розных чудзкіх плямёнаў... А калі мы да гэтай большай палаўіны дададзём яшчэ значны лік таксама абруслых на паўдзённым усходзе плямёнаў мангольска-татарскіх, дык зразумеем тады,

што хіба ня шмат перавялічваў некалі ведамы расейскі гісторык Покровскій, калі гаварыў, што сяньняшнія расейцы маюць у сабе ня менш 90% неславянскага элемэнту.

Працэс біолёгічнага стаплівання з гэтymі фінска–мангольскімі плямёнамі ды языкова–культурнай іх асыміляцыі, які адбываецца ўжо ад тысячагодзіў, незакончаны яшчэ і па сяньня. Паводле языковай карты Эўрапейскіх народаў Расейскай імперыі, выдадзенай у 1915 г. т.зв. Маскоўскаю Дыялектолёгічнаю Камісіяй Імпэратаўскай Акадэміі Навук, яшчэ тады, напрыклад, у радыюсе болей сотні кілометраў на поўдзень і паўдзённы ўсход ад Пецярбургу больш 50% жыхарства гаварыла не парасейску, а рознымі лёкальнымі фінскімі гаворкамі. Таксама адносна недалёка на паўдзённы ўсход ад Масквы ў парасейску ўжо гаворачым абшары існавалі яшчэ вялікія аблоткі татарска–мангольскіх плямёнаў, якіх культурна–языковая славянізацыя была яшчэ не закончаная. Яна адбываецца там яшчэ і сяньня.

Аб тым, што сучасны расейскі народ паўстаў зь зыліцца славянскіх зь фінска–мангольскімі плямёнамі, ніхто цяпер у навуцы не пярэчыць. Могуць толькі ісціці найвышэй спрэчкі аб колькасныя суадносіны славянскага ды неславянскага элемэнтаў і гэтым новым стопе і іхнага значаньня для гісторыі Расеі і псыхікі, мэнтальнасці і характеристу сучаснага расейца.

Больш складанаю справаю ёсьць выясняненне паходжання нацыянальна–расавага складу сучасных украінцаў. Геополітычна асаблівасцю нацыянальнага ўкраінскага простору, ягонае паларажэнне на крыжавых шляхах вандруўкі народаў і расаў паўдня і поўначы, заходу і ўсходу, Эўропы

і Азіі. Праз гэты аблішад ад тысячагодзьдзяў пераліваліся дзесяткі народаў і плямёнаў з Балканамі, з поўначы, зь сцяпнай Азіі, Каўказу, Азіі Малой ды Іранскага плоскаўзышиша. У гістарычныя ўжо часы ішоў сталы напор вандроўных мангольскіх плямёнаў, якія сваім патопам ня раз затаплівалі большую частку сяньняшніх украінскіх зямель.

У выніку вось гэтага сталага руху, у выніку бесъперарыўнага крываанья і напластання шматлікіх расаў і народаў, склаўся празь вякі і антрополёгічны тып сучаснага жыхара Украіны. Паводле цяперашніх антрополёгічных досьледаў у антрополёгічную аснову сучасных украінцаў лёг перадусім армэнайдальны тып каўкаскага паходжання. Дзеля гэтага ня менш 2/3 жыхарства сучаснай Украіны належаць антрополёгічна да дынарска-альпійскага расавага тыпу (дынарцы — вынік зыліцца армэнайдаў з нордыйцамі). Не бяз значання для тыпу сяньняшняга украінца былі і доўгія азійска-мангольскія інфільтрацыі.

Таму вось, ня гледзячы на значную блізіню нашых моваў, цымнявыя украінцы сяньня больш антрополёгічна блізкія да паўдзённых славянаў, перадусім сэрбаў-харватаў, як да сваіх беспасярэдніх суседзяў — пераважна съветлавалосых ды съветлавокіх беларусаў.

Калі з'вернемся цяпер да плямёнаў, зь якіх пазней склаўся сучасны беларускі народ, дык яны, бязумоўна, таксама ня трапілі некалі на пустое месца. Уесь прастор на поўначы ад Палесься быў таксама ўжо заселены, але заселены ня фінскімі ці мангольскімі, а індоэўрапейскімі плямёнаў балтаў, што належылі да адной сям'і ў гістарычную ўжо пару з германізаванымі прусамі і сучаснымі летувісамі ды латышамі.

У сваёй наканаванай гістарычным ходам падзеяў Экспансіі на поўнач беларускія плямёны і напаткалі гэтыя балцкія народы і празь вякі інфільтравалі іх ды ў канцы стапіліся зь імі біолёгічна, накідаючы аднак ім адначасна сваю славянскую мову. Назовы некаторых з гэтых плямёнаў занатаваныя нават і летапісцамі. Аб тым, што падобны гістарычны працэс некалі сапраўды адбыўся, найлепш съветчыць той факт, што яшчэ і сяньня на сотні кілётраў ад сучасных этнографічных беларуска–латыскіх мяжоў у глыб беларускай нацыянальнай тэрыторыі сустракаем масу географічных назоваў ды прозвішчаў бясспорна балцкага паходжання.

Цяжка, безумоўна, сяньня да кладна сказаць, якая вялікая доля гэтага балцкага элемэнту ўвайшла ў склад сяньняшняга беларускага народа, але фактам не да запярэчання ёсьць, што яна паклаала сваё кляймо на наш нацыянальны харектар, нашую псыхіку. Некаторыя антрополёгі гаварылі, што беларускі народ — найчысьцейшы славянскі народ, які найлепш захаваў свае славянскія асаблівасці. Такі пагляд склаўся бадай перадусім дзеля того, што ў адваротнасці расейцам ды ўкраінцам нашыя прашчуры збліліся не з чужымі далёкімі сабе антрополёгічна фінскімі ці мангольскімі элемэнтамі, а з блізкімі расава такімі ж індоэўрапейскімі балтамі, і таму дамешка гэтая ня так кідаецца ў очы.

Прысутнасць балцкага элемэнту ў нашай біолёгічнай субстанцыі і паясьненне яго толькі незвычайнью антрополёгічную, але і духова–псыхічную нашую блізінню да сучасных нашых балцкіх суседзяў. Яна перадусім тлумачыць нам тыя шматлікія супольныя асаблівасці нашай народнай твор-

часьці, напр. тыповыя, супольныя нам і балтам, геомэтрычныя формы ў народным мастацтве, асабліва ткацтве. Гэтым таксама тлумачыцца і тое, што ў нас змагла пайстаць на зусім дабравольных асновах супольная з балтамі дзяржава, што нашыя прашчуры заўсёды лепш разумеліся і зжываліся з суседнімі сабе балцкімі плямёнамі праз усю сваю гісторыю як з маскоўскім «славянамі» расейцамі.

Толькі на поўнач ад Дзьвіны ў сваёй гісторычнай Экспансіі беларускае племя Крывічоў вылілася аж да прастору заселенага фінскімі плямёнаў і з часткаю іх зыліoso ў таксама славяно-фінскія стопы. Нічога дзіўнага, што гэтыя нашыя паўночныя Пскоўскія Крывічы праз увабраны ў сябе фінскі субстрат увесь час пазней здраджалі большую цягу да славянізаваных фінаў Ноўгараду ды расейскіх абшараў наагул, як да балцка-славянскай Беларусі, і далей у выніку палітычнай ды культурнай залежнасці ад гэтых абшараў, языковая значна зрушчэлі.

З усяго вышэй сказанага нам цяпер ясна, што калі філёлёгі кажуць, што беларусы, украінцы і расейцы славяне, дык гэтым разумеецца, што яны належаць да славянскай языковай сям'і і гэта стапрацэнтная праўда. Але калі падых одзіць з антрополёгічнага боку, дык такое паняцце будзе ўжо далёка недакладнае. Антрополёгі цьвердзяць, што нейкай аднаўтнай славянскай (як і романскай ці германскай) антрополёгічнай сям'і сяньня не існуе, як не існуе сяньня і нейкі «тып» славяніна. Што яны праз гэта думаюць, можна сабе ўсьведаміць, калі паставім тыповага сэрба ці баўгара побач зь беларусам. Па мове беларус блізкі, як ведама, сэрбам ды баўгарам і нават, хоць не бяз труду, можа зъ імі і згаварыцца. Але антрополёгічна, па ўсім

сваім выглядзе ды сваім тэмпэрамэнце ён будзе бадай бліжэйшы нават да скандынаўскага швэда ці нарвега (не гаворачы ўжо аб балцкіх летувісах), як да балканскіх славянаў.

Калі філёлёгі, якія некалі толькі на аснове моўных крытэрыяў тварылі свой лінгвістычны падзел на «романсскую, германскую ды славянскую» сем'і эўрапейскіх народаў, вышэй пададзеных яркіх фактаў недабачывалі, дык на гэта ёсьць свае прычыны. Усходнеславянская плямёны дзеля сваёй гаспадарчай, культурнай ды палітычнай вышэйшай арганізаціі стапліваючыся з тым ці іншым, больш з гэтага гледзішча адсталым «субстратам», не пераймалі ягонай мовы, а перадавалі яму сваю славянскую. Стуль усе славянізаваныя фіны, манголы ці балты гавораць сяньня расейскаю, украінскаю ці беларускаю моваю. Толькі нязначныя адносна элементы мовы гэтых славянізаваных народаў увайшлі ў сучасныя ўсходнеславянскія мовы. Дык вось па гэтых нязначных лінгвістычных съядох філёлёгам было цяжка і мець нейкае падазрэньне аб вялічыні таго гісторычнага працэсу зыліцца розных народаў, які адбываўся на гэтых землях.

Як паказвае гісторыя, гэта стала ўжо амаль законам, што пры сутику і памяшаныні двух з сабою народаў запаноўвае заўсёды мова культурнага і палітычна вядучага народу. Наадварот бывае толькі тады, калі культурна вышэйшы народ выступае ў працягненні вельмі малой колькасці і тады ён проста растапліваецца ў пераважаючай чужой масе, пакідаючы па сабе толькі нязначныя съяды.

Пацьвярджае гэта і ўсьведамленыне сабе таго факту, як малая колькасць славянскіх моўных

асаблівасцяй прасачылася ў мову нямецкую ўжо ад тысячагодзідзя біолёгічна культурна і языкова асыміляваных шматлікіх плямёнаў палабскіх і іншых славянаў, што засялялі некалі вялізарныя прасторы ад Лабы (Эльбы) аж да Віслы. Выходзячы толькі з той малой колькасці славянскіх элемэнтаў, якую знаходзім сяньня ў нямецкай мове, ніводзін філелёг ня можа мець ніякай уявы аб тым вялікім гістарычным працэсе, які адбываўся на гэтым аблшары ў мінулыя вякі. І зусім наадварот — у суседніх зь немцамі славянскіх народаў нямецкія моўныя ўплывы аграмадныя. У самой мове польскай налічваецца каля 3000 словаў нямецкага паходжання. А ўплывы гэтых не абмяжоўваюцца толькі слоўнікам, але праяўляюцца і ў морфалёгіі ды нават фонэтыцы.

З гэтага ўсяго ярка бачым, што ідуучы толькі за філелёгічнымі мяркаваньнямі пры выясняненьні справы фармаванья і паходжання сучасных ўрапейскіх народаў, мы вельмі часта можам прыйсьці да зусім памылковых выводаў. Языкоўа-філелёгічныя выснавы захоўваюць сваю вагу толькі для языковых феноменаў. Да даследавання ж выясняненьня і разумення фактчычнай блізіні і сваяцтва паміж народамі па крыві неабходна паслугоўвацца ў першую чаргу антрополёгічнымі, а не філелёгічнымі крытэрыямі. Накшты маглі-байдайсьці да такіх абсурдальных выводаў, як тое, што нямецкаю гутаркаю гаворачыя сяньня жыды сярэдняй Эўропы (т.зв. жаргонам) належаць да германскай сям'і народаў, а амэрыканскія нэгры да англасаксаў.

Але калі вышэй пададзеныя факты аб сфермаваньні ўсіх однеславянскіх народаў доўга не былі шырэй ведамыя і прызнаваныя, дык была тут ня

толькі віна памылковых вывадаў, зробленых на аснове толькі філёлёгічных фактаў, але ў многіх іх праяўлялася ў гэтым і съведамая неахвота факты гэтыя бачыць. Адной з прычынаў гэтага быў і той з палітычных меркаваньняў паўсталы гон за шуканнем фікцыйнай «расавай чысьціні», які завяршэнне сваёй знойшоў у ведамай нямецкай тэорыі расавай ня толькі ўжо «чысьціні», але і абагомленьня ягонай «надчалавечай» вышыні.

Калі гадоў нейкіх трышаць таму расейскія г.зв. эўразійцы ўсъведамілі сабе да кідана славянска–фінска–мангольскае паходжаньне расейскага народа і на гэты факт аперлі ўсю сваю «эўразійскую» гісторыёзофію, дык частка расейскага грамадзянства абурылася на гэта і прыняла нават за нейкую абразу свайго нацыянальнага гонару.

Гэта безумоўна ня мае нічога супольнага з наўкую ды наўковымі фактамі. Навукова беручы, сяньня не існуе ніякой «чыстай расы» ані славянскай ані германскай ці романскай. Як можна гаварыць аб германскай чысьціні напр. нямецкага народа, які ўжо за гістарычных часоў стапіў у сваёй нямецкай субстанцыі шматлікія славянскія плямёны ад Лабы аж па Віслу, а і за ёю пасыпець яшчэ ўвабраць цалком балцкіх прусаў. Ці вялікае можа быць «расавае» адзінства паміж гаворачымі романскай мовай румынамі, а гішпанскімі, ці сучаснымі народамі паўднёеннай Амэрыкі, якія ўжо ад стагодзьдзяў стапліваюцца ў новы нацыянальны сплаў з тамашнімі тубыльцамі — элемэнтамі індыскага паходжаньня і гавораць романскімі аднак мовамі.

Калі ходзіць аб расейскіх аўтараў, дык ёсьць і яшчэ адна прычына, чаму некаторыя зь іх неахвотна гавораць аб ролі балцкага элемэнту пры

сфармаваньні сучаснага беларускага народу. Для вялікадзяржавных мэтаў Масквы непажадана гаварыць аб усім тым, што падчырківае адменнасць беларускага народу ад расейскага і таму лепш пра такія факты маўчаць. Намер-жа іх зусім адваротны — давясці поўную падобнасць беларускага народу да расейскага аж да поўнай тожсамасці. Палітычна такія намеры нам зразумелыя, але з навукаю яны ня маюць таксама нічога супольнага.

Мыляўся-б той, хто-б думаў, што складовыя элемэнты, зь якіх паўстаў дадзены народ, мае не-вялікае значаньне ў ягоным жыцці і ягонай гісторыі. Зусім наадварот — для зразуменяня гісторыі, культуры, мэнтальнасці і палітычнага паступаваньня кожнага народу гэта фактары першаднай навуковай вагі. З'яўртаючыся да падзеяў нашай гісторыі бязь іх веданьня ня будзе нам зразумелым факт спонтанічнага, самароднага паўстаньня супольнага з балцкім летувіскім племем гаспадарства, т.зв. Вялікага Княства Літоўскага, якое на дабравольных асновах трывала добрае поўтысячагодзьдзе і заламалася пазней зусім ня дзеля нейкіх нацыянальных супяречнасцяў. Гэта таксама кідае ярчэйшае съятло на нацыянальную сутнасць таго застаялага змаганьня з «славянскаю» Маскоўю, якое праз доўгія стагоддзі ўпорыста вялі нашыя прашчуры.

* * *

Гэтак у вагульным выглядзе сутнасць т.зв. балцкай тэорыі, якая падчырківае і выясьняе ролю і значаньне балцкага элемэнту для паўстаньня сучаснага беларускага народу. У справе гэтай многае яшчэ застаецца неўдакладненае і канчальна не раскрытае. Але аб самой тэорыі ні ў якім вы-

падку ня можна сказаць, што яна — «дылетанція лінгвістычныя выводы», як хоча гэта бачыць Вакар. Яна мае моцную навуковую базу вачавідных фактаў і навуковай лёгкі. Ды лінгвістычнаю яна бязумоўна ня ёсьць — у гэтым таксама недакладнасць Вакара. Зусім наадварот — яна намагаецца вывесыці сучаснае беларусазнаўства ў справе паходжаньня і фармаваньня беларускага народу з таго съляпога тупіка, у які завяла яго акурат некалі тарнаваная ў неадпаведным месцы лінгвістыка.